

فواید و آثار مترتب بر دعا در فلسفه اسلامی معاصر

میترا شاد^۱، امیر راستین طرقي^۲، وحیده فخار نوغانی^۳

شناسه دیجیتال (DOI): [10.22084/DUA.2025.30604.1145](https://doi.org/10.22084/DUA.2025.30604.1145)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۲ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۰

چکیده

یکی از آموزه‌های اساسی دینی که در متون و روایات اسلامی بسیار مورد توجه قرار گرفته، دعا است. اهمیت این موضوع تاحدی است که بی‌توجهی به دعا، انسان را از بسیاری برکات محروم می‌سازد. اینکه در مضامین دینی، از دعا با عنوان مغز عبادت یاد شده و عنایت الهی معطوف به دعای بندگان دانسته شده است، نشان از اهمیت و جایگاه این آموزه اصیل دینی دارد. این مقاله، با تکیه بر منابع کتاب‌خانه‌ای و با روش توصیفی-تحلیلی، در پی آن است که به این مسئله پاسخ دهد که آیا از منظر فلسفی نیز ارزش و کارکرد دعا قابلیت تبیین دارد؟ و آیا می‌توان برای دعا در زندگی انسان از جهات مختلف ارزش و تاثیر قائل بود؟ با توجه به این امر که فلسفه اسلامی، به‌ویژه پیروان حکمت متعالیه، داعیه‌دار همسویی فلسفه با دین بوده‌اند، تمرکز این پژوهش بر فلسفه اسلامی و به‌طور خاص دیدگاه‌های حکمای مسلمان معاصر خواهد بود. فحوص از آثار و کارکردهای دعا در آثار فیلسوفان اسلامی معاصر، ما را به یک دسته‌بندی جدید از شش رویکرد در خصوص فواید و آثار دعا رهنمون می‌سازد. دستاوردهای پژوهش نشان می‌دهد که در اندیشه حکمای مسلمان معاصر، دعا و عرض حاجت بندگان به درگاه الهی، مشتمل بر حکمت‌ها و خیرات متعددی از قبیل درک ربوبیت خدا، اقرار به بندگی و درک ارزش ذاتی دعاست که نشان از مؤثر بودن و ارزشمندی دعا در زندگی انسان و رابطه او با خدا و سایر انسان‌ها دارد.

واژگان کلیدی: دعا، فواید و آثار، فلسفه اسلامی معاصر

۱- کارشناسی‌ارشد کلام اسلامی، گروه فلسفه و حکمت اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد،

مشهد، خراسان رضوی، ایران. mitra.shad13799@gmail.com

۲- استادیار حکمت متعالیه، گروه فلسفه و حکمت اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد،

مشهد، خراسان رضوی، ایران. (نویسنده مسئول) * arastin@um.ac.ir

۳- دانشیار مدرسی الهیات و معارف اسلامی، گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فردوسی

مشهد، مشهد، خراسان رضوی، ایران. fakhar@um.ac.ir

۱. مقدمه

دعا از مفاهیم بنیادی در دین است که همواره مورد تأکید قرار گرفته است و به عنوان یکی از ساده‌ترین و مهم‌ترین راه‌های ارتباطی میان انسان و خدا شناخته می‌شود. در باور خداپاوران، دعا جایگاهی ویژه دارد و نقش اساسی در بهره‌مندی از خیرات و برآورده شدن حاجات ایفا می‌کند. اهمیت آن زمانی آشکار می‌شود که به عنوان عاملی تأثیرگذار در تغییر سرنوشت و حتی دگرگونی فضای الهی معرفی شده است. علاوه بر این، خداوند وعده داده است که دعاها را مستجاب می‌کند و بی‌توجهی به آن می‌تواند موجب محرومیت از نعمت‌های الهی شود. در عین حال، انسان هنگام دعا و در حالت تضرع، همواره مورد لطف و رحمت خداوند قرار می‌گیرد.

با این که دعا امری فطری است و انسان‌ها در هنگام سختی به طور طبیعی به سوی خدای قادر مطلق روی می‌آورند، اما این امر مانع از کنکاش عقلی و بحث فلسفی پیرامون آثار و فواید دعا نشده و فیلسوفان مسلمان با نگاه فلسفی به این آموزه و حیانی توجه کرده‌اند. ابن‌سینا علاوه بر بحث‌های پراکنده (به عنوان نمونه، رک: ابن‌سینا، ۱۳۷۹: ۵۱-۵۲؛ ۱۸۰، ۱۸۲-۱۸۳)، رساله مستقلی درباره استجابت دعا دارد (ابن‌سینا، بی‌تا: ۳۳۵-۳۳۸) و ملاصدرا نیز در بخش‌های مختلفی از آثارش به بحث پیرامون دعا پرداخته است (به عنوان نمونه و به طور خاص، رک: ملاصدرا، ۱۹۸۱، ۶: ۴۰۲-۴۱۳). مسئله پژوهش حاضر آن است که با توجه به این که دعا در الهیات اسلامی جایگاهی ویژه دارد، آیا در اندیشه فیلسوفان نیز از جهت حکمی و فلسفی چنین جایگاهی برای این آموزه دینی قابل تبیین است؟ و در صورت مثبت بودن پاسخ، چه آثار و فوایدی از حیث تبیین فلسفی بر دعا مترتب است که سبب می‌شود دعا امری ارزشمند و موثر در زندگی انسان به شمار آید؟

تتبع در اندیشه فیلسوفان اسلامی معاصر به‌ویژه شارحان صدرایی حاکی از آن است که حکمت‌ها و فواید فراوانی علاوه بر دریافت خواسته و مطلوب مورد نظر، تحت عنوان آثار، فواید و حکمت‌های دعا مطرح شده است. در این مقاله، آثار و خیرات دعا از منظر حکمای مسلمان معاصر در قالب شش رویکرد دسته‌بندی شده است که عبارتند از: رویکرد معرفتی، رویکرد ناظر به رابطه خدا و بنده، رویکرد ناظر به نظام اسباب و علل، رویکرد فردی، اخلاقی و اجتماعی. با توجه به این که فلسفه اسلامی ظرفیت بالایی برای پاسخ‌گویی به این چالش دارد، اما تاکنون در هیچ مقاله‌ای به آن پرداخته نشده است. این پژوهش تلاش دارد دیدگاه فلاسفه اسلامی معاصر را در این زمینه بررسی کند و برای این منظور، به آراء امام

خمینی، علامه طباطبایی، شهید مطهری، علامه حسن زاده آملی، آیت الله جوادی آملی و آیت الله مصباح یزدی می پردازد.

۱.۱. تعریف و مفهوم دعا از دیدگاه فلسفه اسلامی معاصر

واژه دعا و مشتقات آن در قرآن حدود ۲۰۰ بار به کار رفته و از ریشه «دَعَوَ» گرفته شده است که به معنای «خواندن» و «طلب کردن» است. ابن فارس، از لغویان برجسته، معتقد است که دعا به معنای جلب توجه و متمایل ساختن چیزی به سوی خود از طریق صدا یا گفتار است (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۲/۲۷۹). ابن منظور نیز دعا را به معنای صدا زدن و طلب کمک دانسته و آن را مترادف با استغاثه می داند (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۲۵۸/۱۴).

علامه طباطبایی بر این باور است که دعا و دعوت به مفهوم جلب توجه و اهتمام شخص مورد خطاب به چیزی است که برای آن دعوت شده است (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۵۲/۱۰). به عبارت دیگر، دعا به معنای متوجه کردن فرد مدعو به شخص داعی از طریق کلام یا اشاره است. از نظر ایشان، درخواست حاجت بخشی از معنای دعا نیست، بلکه نتیجه و ثمره آن محسوب می شود (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۴۳۴/۱۱). همچنین، دعا به معنای اظهار نیاز و بندگی در برابر خداوند است که موجب جلب رحمت و عنایت الهی می شود. از این منظر، عبادت نیز هم معنای دعا است، چرا که در عبادت، انسان با خضوع و اظهار فقر در برابر خداوند، او را مخاطب قرار داده و رحمتش را طلب می کند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۵۲/۱۰).

از نظر آیت الله جوادی آملی دعا در معنای عام خود، درخواست توجه است و از این رو دعوت نوعی دعای خاص محسوب می شود. دعا گاهی به معنای خواندن خداوند با ذکر اوصاف او، مانند مناجات های پیامبران و اولیای الهی، و گاهی نیز به معنای خواستن و طلب از خداوند است (جوادی آملی، ۱۳۸۸ الف: ۱۴ / ۱۷۲). این معنا در قرآن نیز مشهود است، چنان که در دعای حضرت زکریا آمده است: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ» (ابراهیم/۳۹).

امام خمینی (ره) دعا را نوعی عبادت می داند، اما تأکید دارد که دعایی که اثر معنوی و رهایی از آتش را در پی دارد، دعایی است که همراه با انقطاع از غیر خدا و امید بستن صرف به درگاه الهی باشد. چنین دعایی، موجب نورانیت قلب انسان می شود (خمینی، ۱۳۸۹: ۱۹۷).

آیت الله مصباح یزدی حقیقت دعا را توجه به خداوند می داند که زمینه ساز تکامل روحی و قرب الهی است. دعا نوعی عبادت است و نماز نیز در زمره ی دعاها قرار می گیرد (مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ۱۹).

علامه حسن زاده آملی نیز بر این باور است که حقیقت دعا در یاد خداوند و گفت و گو و نجوا با او نهفته است. دعا کلید گشایش الهی و وسیله‌ای برای نزدیکی به پروردگار و معادل عبادت است. (حسن زاده آملی، ۱۳۸۵: ۷).

۲. آثار و خیرات دعا از منظر فلسفه اسلامی معاصر

جستجو در دیدگاه‌های حکمای معاصر همچون امام خمینی، علامه طباطبایی، شهید مطهری، علامه حسن زاده آملی، آیت الله جوادی آملی و آیت الله مصباح یزدی، ما را با انبوهی از خیرات و مزایای دعا کردن به درگاه خداوند مواجه می‌سازد. در یک طبقه‌بندی تحلیلی، می‌توان مزایا و خیرات دعا را در شش رویکرد دسته‌بندی نمود. تا زمینه درک بهتر و تبیین دقیق‌تر آنان فراهم شود. در ادامه به فواید و آثار دعا ذیل این دسته‌بندی پرداخته خواهد شد.

۲-۱. آثار و مزایای معرفتی

منظور از فواید و خیرات معرفتی اثرات و ثمراتی است که سبب رشد معرفت و آگاهی انسان از خلال دعا کردن می‌شود. برخی از این ثمرات به قرار زیر است:

۲-۱-۱. درک ربوبیت خدا: یکی از حکمت‌های دعا این است انسان به درک بهتر این برسد

که تدبیر عالم در دستان خدا است و او رب و مالک جهان است. این تفکر به معنای این نیست که دعا جانشین اسباب است، بلکه بدین معنا است که انسان از تمامی اسباب استفاده کند، اما آن‌ها را مستقل نپندارد و تأثیر آن‌ها را از ناحیه خداوند متعال بداند. از این رو حتی اگر اسباب مادی فراهم باشند، باز هم انسان باید درخواست خود را از خدا طلب کند (مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ۳۶). شخصی که در عین تلاش برای رفع حاجت خود دعا می‌کند، تلاش خود و اسباب بیرونی را مستقل نمی‌پندارد، بلکه همه آن‌ها را تحت اراده خدا مؤثر می‌بیند (مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ۳۲-۳۱).

به همین خاطر، توصیه شده است که انسان در حالت رفاه نیز خداوند را بخواند و به یاد او باشد تا در حالت شدت خداوند به یاد او باشد؛ زیرا وقتی انسان به انواع عطایا و خوشی‌ها متنعم است و خدا را از یاد می‌برد، نشان از این دارد که او را صاحب و مدبر عالم نمی‌داند و اسباب ظاهری را مستقل از خدا و به عنوان علت حقیقی می‌پندارد و فقط در هنگام سختی به یاد خدا می‌افتد. چنین انسانی خدا را تنها در حالت سختی مدبر می‌داند، در صورتی که خدا هم در حالت شدت و هم آسانی ربوبیت دارد و چنین شخصی پندار غلطی درباره خدا دارد (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۵۶/۲).

۲-۱-۲. درک فقر: دعا سبب می‌شود تا انسان ذلت، کوچکی و بندگی خود در برابر خدا و از

طرفی عزت حق تعالی را بهتر درک کند. انسان زمانی به دعا روی می‌آورد که به نیاز و احتیاج خود پی برده باشد و بداند باید به آستان خداوندی روی آورد که بهترین شنونده و قدرتمندترین فرد برای رفع حاجت او است که رحمتش بر برآورده کردن خواسته‌اش گسترده است (جوادی آملی، ۱۳۸۸ الف: ۱۹۷-۱۹۸/۲۹). دعا در ذات خود دارای منزلت است و این منزلت برخاسته از این است که دعاکننده در درون خود احساس فقر و عین الربط بودن به خدا داشته باشد. از دیدگاه حکمت متعالیه، ممکنات عین فقر به خدا هستند و خدا غنی مطلق است. موجود امکانی که عین الربط به خالق است، وقتی درون خود احساس نیاز می‌کند، برای رفع آن به علت خود رو می‌آورد. هرچه یک وجود تقربش به او بیشتر باشد، کامل‌تر است و هرچه نسبت به خدا دارای بُعد باشد، نواقص او نیز بیشتر است (لاهیجی، ۱۳۸۶: ۳۹۴). خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» (فاطر/۳۵).

درجه انسانیت وابسته به میزان و درجه شدت و ضعف پذیرش عبودیت است و به میزان پذیرش فقر إلى الله، درجه انسانیت نیز افزوده خواهد داشت. منیت و خودبینی در برابر خدا از مهم‌ترین حجاب‌هایی است که به روی نفس انسان کشیده می‌شود؛ بنابراین مسیر وصول به غیب و رسیدن به مقام شهادت این است که انسان این حجاب را از بین ببرد (خمینی، ۱۳۷۸ الف: ۹). از فوائد مهم دعا این است که انسانی که خود را بی‌نیاز و صاحب جلال و جبروت می‌پندارد، از مرتبه بی‌نیازی و بزرگ‌پنداری فرود آمده و خود را در درجه نیاز و نقصان ببیند.

۲-۱-۳. درک ارزش ذاتی دعا: یکی از نظرات مهم درخصوص دعا، ارزش ذاتی دعا است.

هرچند دعا برای درخواست کردن امری از خدا است، اما خود دعا دارای ارزش ذاتی می‌باشد و نفس دعا از استجابات آن مهم‌تر است. راز و نیاز با خدا و طلب از او از چنان ارزشی برخوردار است که فارغ از استجابات، طلب از مطلوب مهم‌تر است (مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ۵۶). امام سجاد (ع) در مورد عظمت نعمت دعا می‌فرماید: «و از بزرگ‌ترین نعمت‌های تو بر ما، همان جریان داشتن ذکر تو بر زبان ما است و همان اجازه‌ای است که برای دعا کردن به ما دادی و به پاکی ستودنت» (مفاتیح الجنان، ۱۳۹۹: ۲۸۱-۲۸۲).

مولوی در مثنوی داستان عابدی را روایت می‌کند که دائم مشغول عبادت خدا بود. شیطان به او تلقین کرد که این مدت خدا را صدا زدی و الله گفتی، اما چه فایده که حتی یک‌بار هم از جانب او لیبک

نشنیدی؟ هرکسی را این گونه با اشک و آه صدا می‌زدی، حداقل یک بار پاسخ تو را می‌داد. مرد دچار تردید شد و به این علت مناجات و دعا را ترک کرد. شبی در خواب هاتفی را دید که به مرد چنین پاسخ داد که مناجات و دعاها را تو لیبیک و جواب خدا هستند. این که که خدا به تو توفیق داده تا اهل دعا باشی و سوز و عشقی که خدا در دل تو ودیعه گذاشته است، لیبیک خدا هستند (مثنوی معنوی، ۱۳۸۶: ۳۱۳/۳).

۴-۱-۲. اقرار به بندگی: عبادت به معنای اقرار به مالکیت و ربوبیت خداوند و بندگی انسان است که با توجه قلبی، اقرار زبانی و اعمال جسمی ابراز می‌شود. دعا نیز تجلی این بندگی است که در آن انسان نیاز و فقر خود را به خدا اظهار می‌کند و او را کفیل و ولی نعمت می‌داند. دعا علاوه بر درخواست حاجت، در باطن نشان‌دهنده اعتراف به بندگی و ربوبیت الهی است (مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ۲۰-۲۱). آیت‌الله مصباح و آیت‌الله جوادی آملی دعا را نوعی عبادت می‌دانند؛ زیرا عبادت، اظهار بندگی به خدا و پذیرش ربوبیت الهی است و دعا نیز از آن جایی که دارای همین مفاهیم است عبادت می‌باشد. شخصی که دست نیاز به سوی خدا دراز می‌کند، در واقع از این جهت که به بندگی خود و ربوبیت خدا اقرار می‌کند، مشغول عبادت است. از نگاه ایشان اگر بر دعا هیچ اثر دیگری مترتب نبود و تنها حکمت آن همین بود که موجب تقرب انسان به خدا و بندگی او بود، برای این که انسان همواره به این عبادت مشغول باشد کافی بود، هرچند بر دعا آثار مختلف دیگری نیز وارد است (مصباح یزدی، ۱۳۹۴: ۲۸۲/۱).

۵-۱-۲. از بین بردن غفلت: دنیا انسان را به غفلت می‌کشانند و او را از یاد خدا و خود غافل می‌کند. دعا این غفلت را می‌زداید و ضعف، غرور و حس استقلال انسان را به او یادآوری می‌کند. علامه طباطبایی به نقل از استادشان میرزا علی آقا قاضی در اهمیت یاد خدا این نکته را نقل می‌کند که گاهی که انسان در غفلت از خدا به سر می‌برد، مبتلا به سختی و دشواری می‌شود تا فقط یک (یا الله) بگوید و این (یا الله) در نورانی شدن دل انسان و کمال او بسیار مؤثر است (مصباح یزدی، ۱۳۹۶: ۴۱/۲).

دعا علاوه بر طلب نعمت، یاد خدا را در دل انسان تقویت می‌کند که این یاد، انسان را از گناه دور و به مسئولیت‌هایش پای‌بند می‌کند. طلب نیازهای مادی و غیرمادی از خداوند، با اقرار به ربوبیت او همراه است و در تکامل روح انسان تأثیر دارد، به‌ویژه اگر نیازهای معنوی مانند توفیق عبادت و خدمت به دیگران از خدا درخواست شود (مصباح یزدی، ۱۳۹۹: ۸۷).

۲-۲. فواید و آثار ناظر به رابطه خدا و بنده

در این رویکرد، به خیرات و ثمراتی از دعا اشاره می‌شود که در نتیجه دعا کردن سبب تقویت و مستحکم‌تر شدن رابطه میان خالق و مخلوق می‌شوند.

۲-۲-۱. افزایش محبت به خدا: رابطه بین انسان و خدا رابطه‌ای ناگسستنی است و

دعا کردن، این رابطه را عمیق‌تر می‌کند. پیوند خدا با بنده همیشه برقرار است و همواره توجه و رحمت او بر بنده گسترده است و دعا سبب برقراری طرف دیگر رابطه است؛ یعنی بنده با دعا از عمق درون خود با خداوند به صحبت می‌نشیند و به ارتباط با خدا تداوم می‌بخشد و متوجه مبدأ غیبی می‌شود و همین موجب بهره‌مندی بیشتر انسان از رحمت خداوند می‌گردد (مطهری، ۱۳۷۵: ۴۰۶/۳). این ارتباط عمیق‌ترین ارتباطی است که بنده دارا است؛ زیرا با خداوندی به گفت‌وگو می‌نشیند که اداره عالم در دست او است و از هر کسی نسبت به او مهربان‌تر است. خداوند در سوره بقره می‌فرماید: «وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ، أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ، فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ» (بقره/۱۸۶). باور به این که خداوند از رگ گردن به انسان نزدیک‌تر است، به احوال او بینا تر از هرکسی است و از طرفی وعده‌ی پاسخگویی و اجابت داده، در افزایش محبت انسان به خدا تأثیرگذار است. هرچقدر توجه به خدا از طریق دعا و تقاضای حاجت در زندگی پررنگ‌تر باشد و انسان بیشتر به ذکر و سخن گفتن با خداوند مشغول باشد، محبت و علاقه انسان به خدا نیز افزایش یافته و رسوخ بیشتری در قلب انسان خواهد داشت و این محبت بر رفتار انسان تأثیر می‌گذارد و سبب دوری انسان از اعمالی می‌شود که مغضوب خدا است (مصباح یزدی، ۱۳۸۴: ۵۱-۵۰). در روایتی از امام صادق (علیه‌السلام)، خداوند به این دلیل برخی از دعاها را اجابت نمی‌کند که دوست دارد صدای بنده خود را بشنود و شاهد گفت‌وگوی بنده با خود باشد و بنده بیشتر خداوند را بخواند (کافی، ۲۱۸/۴). برخی از این افراد آن‌قدر غرق در لذت همنشینی و صدازدن خداوند می‌شوند که اجابت دعا نزد آنان کم‌اهمیت است و گویی با چشیدن لذت سخن گفتن با خدا به کام خود رسیده‌اند (مصباح یزدی، ۱۳۹۴: ۲۸۶/۱). روان‌شناسان نیز مبحثی را تحت عنوان دل‌بستگی بیان می‌کنند که بر مبنای آن، کودک از ابتدا دل‌بستگی خود را به مادر اظهار و آن را با گریه کردن، لبخند زدن و گشودن دست به سمت مادر دراز می‌کند. این دل‌بستگی به سایرین و در نهایت به خدا نیز ادامه پیدا می‌کند که با دعا کردن، نیایش کردن و ذکر کردن تجلی پیدا می‌کند. بدین ترتیب بنده علاقه و محبت خود به خدا را اظهار می‌کند (شجاعی، ۱۳۸۷: ۸۰).

۲-۲-۲. انقطاع از وابستگی شرک‌آلود به دیگران: عبودیت وابسته به این است که انسان

از سایرین انقطاع پیدا کند و انقطاع یعنی بریدن از هرکس غیر خدا و دعا کمال انقطاع است (مطهری، ۱۴۰۲ الف: ۵۰/۱۰). انسان برای این که به مدارج معنوی بالا دست پیدا کند، باید خود را از وابستگی‌های مادی رها سازد. یکی از لذت‌های بی حد دعا، انقطاع از دیگران به خدا است که با هیچ لذت دیگری قابل مقایسه نیست. کسانی که لذت انقطاع از خلق را تجربه کرده‌اند، لذت دیگری را به آن ترجیح نمی‌دهند و این زمانی به نهایت لذت خود می‌رسد که انسان خود را غرق در محبت خدا و استعجاب دعا ببیند (مطهری، ۱۴۰۲ ج: ۲۴۵). به همین خاطر دعا از اهمیت زیادی برخوردار است؛ زیرا انسان از سایرین منقطع شده و تنها به خدا پناه می‌برد. لازم به ذکر است این انقطاع به معنای عدم توجه به اسباب و علل نیست، بلکه بدین معناست که انسان در نهایت اثربخشی، تمام علل را تنها از ناحیه تأثیرگذاری الله مشاهده کند.

۲-۳. خیرات و مزایای ناظر به نظام اسباب و علل

در این رویکرد به دعا به عنوان یکی از عوامل مؤثر در تحقق امور پرداخته می‌شود که می‌تواند از طریق تأثیر علی و در چارچوب نظام علی-معلولی، در وقع حوادث جهان اثرگذار باشد.

۱-۲-۳. دعا، علت اعدادی و زمینه‌ساز: دنیا بر پایه سلسله روابط و اسباب قرار داده شده

و دعا جزء سنت‌های تغییردهنده و یکی از اسباب و علل این جهان است که می‌تواند اتفاقی را ایجاد کند یا جلوی اتفاق و جریانی را بگیرد و به این دلیل در سرنوشت مؤثر است تا جایی که حتی جلوی قضای الهی را می‌گیرد (مطهری، ۱۴۰۲ ب: ۸۷).

به عبارتی، خداوند این‌طور مقرر کرده است که اعمالی چون صدقه و دعا از جمله اسباب و علت‌هایی هستند که می‌توانند باعث تغییر و تحولاتی در دنیا شوند و دعا یکی از عللی است که انسان می‌تواند از آن استفاده کند تا حادثه خیری ایجاد یا از شری جلوگیری شود (جوادی آملی، ۱۳۸۸ ب: ۲۱۸). به همین خاطر، اگر بنده می‌خواهد به خواسته خود برسد، باید از روابطی که منجر به ایجاد خواسته او می‌شود (از جمله دعا) استفاده کند تا به خواسته و مطلوب خود دست یابد (حسن‌زاده آملی، ۱۳۹۵: ۶۵). بنابراین دعا از شرایط تحقق حاجت است و قضا و قدر الهی بر این قرار گرفته که آن مطلوب به واسطه طلب کردن بنده محقق شود و ترک آن به معنی رهاکردن جزئی از اجزای علت و معلولی و موجب عدم بهره‌مندی انسان از رحمت الهی است (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۳۸/۳).

با این حال، ذکر این نکته ضروری است که برای این که دعا مستجاب شود، سلسله علت‌هایی لازم است. هنگام دعا، خواسته انسان با سایر علت‌ها و اسباب سنجیده می‌شود و اگر سایر اسباب و علل موجود باشند و دعا با آن‌ها هماهنگ باشد، آن گاه دعا مستجاب می‌شود و اگر سایر علل مهیا نباشند، دعا نیز مورد اجابت قرار نخواهد گرفت؛ زیرا ایجاد معلول وابسته به برقراردادن تمام اجزای علت تامه است و دعا یکی از علت‌هایی است که برای تحقق باید انجام شود و برآورده شدن آن خواسته، معلول فراهم آمدن علت تامه است (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۳۷/۳-۳۶).

به طور کلی، در فلسفه اسلامی، دعا علت اعدادی و از اسباب قضا و قدر الهی تلقی می‌شود که زمینه را برای دریافت نعمت از جانب خدا فراهم می‌کند؛ مانند بارانی که وظیفه آماده‌سازی زمین را دارد و تا انسان آماده نباشد، فیض به او نمی‌رسد (جوادی آملی، ۱۳۸۸ الف: ۲۹/۱۹۸).

بیان این نکته حائز اهمیت است که دعا به معنای نادیده گرفتن تأثیر اسباب نیست، بلکه انسان باید اسباب را وسیله‌ای بداند که تأثیرشان از سوی خداوند است. از طرفی فطرت انسان درک می‌کند که علت اصلی رفع نیازها خداوند است و سایر اسباب فقط واسطه هستند؛ بنابراین نباید به اسباب مادی اعتماد مطلق داشت و علت حقیقی را فراموش کرد (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۵۰/۲).

نکته دیگر این است که شناخت علل برعهده فلسفه نیست. اصل علیت، اصلی فلسفی و غیر قابل تخصیص است، اما شناخت علت‌ها و چگونگی تأثیر آن‌ها برعهده تجربه است. گاهی به علت عدم آگاهی انسان به علل، ممکن است تصور شود پدیده‌ای بدون علت رخ داده، در صورتی که سلسله علت‌ها به علل طبیعی منحصر نمی‌شود و ناکامی در فهم علت خاص هر پدیده به جهت ناآگاهی انسان و ناکافی بودن تجربه است. تجربه می‌تواند علت مادی پدیده‌ها را شناسایی کند اما نمی‌تواند نشان دهد که غیر از علت طبیعی، علت دیگری نمی‌تواند وجود داشته باشد و تأثیر آن‌ها را نفی کند. به همین خاطر در خصوص تأثیر دعا نمی‌توان گفت از دایره رابطه علت و معلول خارج شده است، بلکه علت‌های دیگری وجود دارد که ورای حوزه تجربه و غیر از علت‌های طبیعی است که مردم می‌شناسند (مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ۲۹-۲۶). به عبارتی، دعا نوعی تکریم انسان و دخالت دادن او در سرنوشت خویش است، خداوند از طریق سنت دعا، تأثیر علیت خلّقی در طول علیت الهی را تضمین نموده و نقش مخلوقات مختار مانند انسان را در احوال زندگی خویش به رسمیت شناخته و آن را عینیت بخشیده است. روشن است جهانی که در آن، انسان احساس فاعلیت و مؤثریت داشته باشد، نسبت به جهانی که امکان ایفای هیچ نقش مؤثری نداشته باشد، به مراتب ارزشمندتر و خیر آن بیشتر است.

۲-۴. خیرات و فواید فردی (رشد شخصیت)

در این رویکرد، فواید و ثمراتی مورد بحث است که به دنبال دعا سبب رشد شخصیت انسان می‌شوند. برخی از این ثمرات عبارتند از:

۲-۴-۱. امید و اعتماد به نفس: از تأثیرات مهم دعا، افزایش امید و اعتماد به نفس است؛

زیرا حتی اگر اسباب عادی فراهم نباشند، انسان به خدا امید دارد تا حاجات او را برآورده کند. با وجود این که انسان از توانمندی‌های خود استفاده کرده و مسئولیت‌های خود را انجام می‌دهد، به خدا به عنوان قادر مطلق تکیه می‌کند و در نتیجه غم، اندوه و اضطراب انسان کاهش می‌یابد (مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ۳۲-۳۱). احساس ناتوانی، احساس بی‌ارزشی و عدم حمایت از سوی دیگران، در کاهش اعتماد به نفس تأثیر به‌سزایی دارند (سبحانی‌نیا، ۱۳۹۰: ۶۳). اما دعا با افزایش اعتماد به نفس رابطه مستقیم دارد؛ زیرا انسان می‌داند با یاری خدا به مشکلات تسلط یافته و به دستیابی به حاجات خود امیدوار است و این مسئله در خوش‌بینی انسان مؤثر است (محمودی و نوروزی، ۱۳۹۰: ۷۹).

۲-۴-۲. وصول به مقام استعداد: شکی نیست که دعا از شروط واصل شدن انسان به مقام

استعداد و قابلیت است تا از این طریق انوار عالم ملکوت را که همان معارف الهی است، دریافت کند. هرکس دعا کند، دست‌خالی باز نمی‌گردد و چیزی عائد او می‌شود. حتی اگر فرد چیزی را که مورد درخواست او است، نیز به دست نیاورد، نعمتی بالاتر را کسب می‌کند که همان نائل شدن به مقام استعداد و ارتباط با عالم ملکوت است. امام خمینی قائل به این امر هستند که انسان باید خود را از آلودگی‌ها و نقص‌ها پاک کند تا دعایش از زبان به مرحله حال رسد و سپس از مرحله حال به زبان استعداد رسد و از ظاهر به باطن رسوخ پیدا کند تا دعایش مستجاب شود (خمینی، ۱۳۷۶: ۱۷۵).

۲-۴-۳. آرامش: یکی از ویژگی‌های عالم ماده این است که موجودات جهان مادی بر یکدیگر

تأثیر دارند و دچار تغییر و تحول و تضاد هستند که ویژگی ذاتی جهان مادی است (مصباح یزدی، ۱۳۹۱: ۴۲۵/۲). و همین تراحم موجب ناراحتی و اندوه آنان می‌شود. بیشترین آسیب روحی انسان زمانی است که خود را عاجز از حل مشکلات ببیند و تنهایی این احساس ناامیدی را چندبرابر می‌کند. دعا و پناه آوردن به قدرت مطلق باعث می‌شود فرد در هجوم مشکلات، خود را تنها نبیند و سبب آرامش درونی می‌شود؛ علی‌الخصوص اگر انسان تجربه استجاب دعا داشته باشد. انسان با دعا کلمات امیدبخش بسیاری را به زبان می‌آورد و به مرور، قدرت خدا برای رفع مشکلش به باور ایمانی فرد تبدیل می‌شود، به همین خاطر دچار اضطراب نمی‌شود؛ زیرا او را قادر به حل مشکلش می‌داند. امام سجاد (علیه السلام) در

صحیفه سجاده چنین می‌فرماید: «الهی چون اندوهناک شوم تو دل خوشی منی، و چون محروم گردم تو محل امید منی، و چون غم و غصه و مصیبت بر من هجوم آرد پناهم به توسل»^۱ (صحیفه سجاده/ ۲۰).

۴-۴-۲. پاک کردن خود از آلودگی‌های جسمی و روحی: خداوند بالاترین و

کامل‌ترین است و فیض او نیز که کامل‌ترین است، همواره افزوده می‌شود. اگر فیض به بنده نمی‌رسد، از ناحیه کمبود فیض نیست، بلکه قابل، استعداد و ظرفیت پذیرش فیض الهی را ندارد؛ پس بنده باید برای دریافت آن، باطن خود را از صفات ناپسند پاک و از گناهان و آلودگی‌ها منزّه کند (جهانی‌پور، ۱۳۹۷: ۲۱۶). انسان با برطرف کردن موانع استجاب دعا و نقوص خود، ظرفیت وجودی خود را برای پذیرش فیض الهی بیشتر می‌کند. یکی از موانع، کسب مال حرام است. امام صادق (ع) در این باره می‌فرماید: «اگر کسی می‌خواهد دعایش مستجاب شود، درآمدش را پاک گرداند و از زیر بار حقوق مردم بیرون رود. دعای بنده‌ای که در شکمش حرام باشد، یا حق یکی از بندگان خدا به گردنش باشد، به درگاه خدا بالا نمی‌رود» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۵. ق. ۲۳۱/۹۰).^۲

یکی از آداب دعا، پاکیزگی لباس و حلال بودن مال می‌باشد و انسان برای استجاب دعا، باید لباس، غذا و مکان خود را پاکیزه نگاه دارد (مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ۴۱). امام صادق (ع) می‌فرماید: «کسی که دوست دارد دعایش مستجاب شود، باید کسب و روزی‌اش را پاکیزه گرداند»^۳ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۵. ق. ۳۲۱/۹۰).

هرچند پاکیزگی مربوط به جسم و دعا مربوط به ارتباط روحانی با خدا است، اما انسان با رعایت شرط پاکیزگی، به‌مرور آن را از طهارت ظاهری به باطنی می‌کشاند و این پاکیزگی به‌صورت ملکه درآمده و در کل حیات فرد جلوه می‌کند. اگر فردی شرط پاکیزگی را چه در ظاهر و چه در مال و غذای خود رعایت نکند، روحش مستعد ارتباط با خدا نیست و دعا موجب رشد او نخواهد شد (قمی، ۱۳۹۷: ۱۰۷).

۵-۲. فواید و ثمرات اخلاقی

دعا می‌تواند در ایجاد اعمال و فضایل اخلاقی و تثبیت و تقویت آنان در نفس داعی مؤثر باشد. برخی از آثار اخلاقی دعا را می‌توان به این ترتیب برشمرد:

۱- اللَّهُمَّ أَنْتَ عُدَّتِي إِنْ حَزِنْتُ، وَأَنْتَ مُتَجَبِّي إِنْ حُرِمْتُ، وَبِكَ اسْتِعَاثَتِي إِنْ كُرِهْتُ.

۲- إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ أَنْ يُسْتَجَابَ لَهُ فَلْيَطِيبْ كَسْبَهُ وَلْيُخْرِجْ مِنْ مَظَالِمِ النَّاسِ وَإِنَّ اللَّهَ لَا يُرْفَعُ إِلَيْهِ دُعَاءُ عَبْدٍ وَفِي بَطْنِهِ حَرَامٌ أَوْ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ لِأَحَدٍ مِنْ خَلْقِهِ.

۳- مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُسْتَجَابَ دُعَاؤُهُ فَلْيَطِيبْ كَسْبَهُ.

۱-۵-۲. جلوگیری از طغیان نفس و غرور: جلوگیری از غرور و طغیان نفس و سرکوبی

آن، از جمله فوایدی است که می‌توان برای دعا ذکر کرد. انسان مغرور کسی است که خود را برتر از دیگران می‌بیند و چنین شخصی نمی‌تواند به کمال برسد؛ زیرا علاوه بر این که غرور با ذات او سازگاری ندارد، خود را کامل و برتر می‌بیند و هیچگاه به دنبال رفع نواقص خود نمی‌رود و همین دیدگاه برای سقوط او کافی است (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ۲: ۱۷۱). این صفت مانند بتی است که جلوی دیدن حقایق را می‌گیرد و تا انسان این حجاب را بر ندارد، راهی به سوی مقام بلند ربوبی نخواهد داشت (خمینی، ۱۳۷۸: ۴۵۴/۱۸).

در پیشگاه خدا و اقرار به ضعف و فقر خود و اعتراف به عظمت خداوند، سبب سرکوبی نفس انسان و ایجاد حس فروتنی می‌شود (مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ۴۲). به همین خاطر در دین اسلام بسیار توصیه شده که انسان ابتدا برای دیگران دعا کند و سپس حاجت خود را بخواهد؛ زیرا این امر یکی از عواملی است که می‌تواند جلوی غرور و خودخواهی انسان را بگیرد.

۲-۵-۲. تقویت حسن ظن به خدا: یکی از آثار اخلاقی دعا افزایش حسن ظن انسان به

خدا است. به‌وفور بیان شده که انسان در حالی دعا کند که به اجابت آن یقین داشته باشد؛ بنابراین انسان باید دعا کند و به اجابت آن توسط خدا نیز امید داشته باشد. زمانی که انسان حاجتی را طلب می‌کند، در قلب خود به اجابت آن امیدوار است و خدا را یابوری دلسوز می‌داند که صدای او را می‌شنود و نسبت به او مهربان است و در نتیجه، حسن ظن انسان به خدا افزایش می‌یابد (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۵۱/۲). استاد مطهری ایمان و یقین را از شرایط دعا می‌داند؛ ایمان به این که خداوند متبع رحمت بی‌کران است و همواره انسان را مورد رحمت قرار می‌دهد و فیض و بخشش او هیچ‌گاه از انسان قطع نمی‌شود (مطهری، ۱۴۰۲: ج ۲۳۹). در روایات نیز توصیه فراوانی به حسن ظن به خدا شده است. امام رضا (ع) در روایتی می‌فرماید: «به خداوند گمان نیکو داشته باش؛ زیرا خداوند می‌فرماید: من نزد گمان بنده مؤمن به خویشم، اگر گمان او خوب است رفتار من خوب و اگر گمان او بد باشد رفتار من با او بد خواهد بود.»^۱ (الکافی: ۷۲/۲).

۳-۵-۲. ایصال بنده به مقام رضا و اهتمام به مصلحت: از جمله آداب دعا این است

که انسان باید خیر و مصلحت را بخواهد و یکی از آثار دعا نیز همین است که انسان باید بین خوشایند خود و آنچه مصلحت است فرق گذارد و مصلحت را در نظر بگیرد (مطهری، ۱۳۹۳: ۲۶۴/۱۴). خداوند

۱- أَحْسَنِ الظَّنِّ بِاللَّهِ؛ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ : أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ بِي؛ إِنَّ خَيْرًا فَخِيرًا، وَ إِنَّ شَرًّا فَفَسْرًا.

در قرآن کریم می‌فرماید: «وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (بقره/۲۱۶).

دعاکننده در عین این که به اجابت درخواستش امید دارد، همواره مصلحت و خیری را که خدا به آن احاطه دارد در نظر می‌گیرد و به همین خاطر اگر دعایش مورد اجابت قرار نگیرد، آن را نشانه بی‌مهری خدا نمی‌داند، بلکه مستجاب نشدن آن را مصلحتی می‌داند که به خوشایند او ترجیح دارد و این امر موجب می‌شود همیشه به دنبال تمایلات خود نباشد، بلکه آن‌ها را با مصلحت خدا تطبیق دهد.

از فواید دعا این است که انسان را به مقام تسلیم و رضایت می‌رساند. رضا یعنی انسان به منطقی که فراتر از منطق بی‌نظمی‌ها و کشمکش‌های موجود در عالم است اعتماد کند و در مصائب و مشکلات به آن منطق اعتماد کند. وقتی انسان به مقام بندگی می‌رسد، چون برای خود شأنی مستقل از خدا قائل نیست، تسلیم امر خدا می‌شود و در طریق بندگی قرار می‌گیرد و به خواسته خدا رضایت می‌دهد (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۵۱/۲). و چون در دعا کردن انسان باید نتیجه را به خدا واگذار کند، در نتیجه به مقام رضایت به مصلحت خداوند دست می‌یابد.

۴-۵-۲. خوف و رجاء: خوف و رجاء از جمله صفات پسندیده‌ای است که انسان را بدین حقیقت آگاه می‌کند که خداوند صاحب دنیا و تمام مخلوقات است و به این خاطر می‌تواند تمام نعمت‌هایی را که به انسان داده است، از او بگیرد و یا او را در نعمت‌های دنیا غرق کند و در آخرت نیز سعادت ابدی را نصیبش کند. چنین تفکری سبب می‌شود انسان همیشه در حالتی بین امید و ترس باشد (مصباح یزدی، ۱۳۹۱: ۳۸۶/۱). با توجه به این که کیفیت قضا در علم الهی پنهان است و با این وجود به بندگان توصیه به دعا شده تا آن‌ها از رهگذر ناآگاهی به قضا و قدر، همواره بین خوف و رجاء باشند. از نشانه‌های عبودیت و بندگی، معلق بودن بین امید و ترس است تا هیچ‌گاه به خوبی خود و زندگانی اطمینان نیابد و همواره خود را محتاج درگاه خدا بداند (حسن‌زاده آملی، ۱۳۹۵: ۶۴). از یک سو امید داشته باشد که خداوند مسبب‌الاسباب است و تمام حوادث از نظر خداوند می‌گذرند و تحت اراده او هستند و از سوی دیگر، خوف داشته باشد به اعمال ناشایست خود که می‌تواند منشأ ظهور عذاب برای او شود.

۶-۲. خیرات و فواید اجتماعی

منظور از این رویکرد، اهتمام به خیرات و مزایایی است که سبب کمک به دیگران و تقویت همبستگی بین افراد جامعه می‌گردد. دعا گرچه در ظاهر امری شخصی است، اما پیامدهای اجتماعی آن حیات جمعی را بهبود می‌بخشد.

۱-۶-۲. احساس مسئولیت و خدمت به جامعه: دعا صرفاً امری شخصی که نفع فردی

انسان به آن وابسته دارد، نیست؛ بلکه امری اجتماعی نیز هست. انسان با دعا هم حوائج خود را مدنظر قرار می‌دهد و هم درخواست سعادت دیگران و رفع حوائج آنان را نیز طلب می‌کند. حدیثی از امام صادق (ع) هست که می‌فرماید: «هرکس در دعای خود چهل تن از مؤمنان را بر خود مقدم دارد، دعای خودش مستجاب می‌شود»^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳.ه.ق: ۲۱۲/۸۳).

از اثرات دعا این است که انسان نسبت به جامعه احساس مسئولیت می‌کند و سبب خدمت انسان به جامعه می‌شود. کمک کردن به جامعه و خدمت به آن به صورت‌های مختلفی می‌تواند بروز کند. گاهی انسان در گرفتن افراد خاطی و دزد به جامعه کمک می‌کند و گاهی خودش اهل دزدی نیست و باعث مصونیت جامعه می‌شود. در جامعه افرادی هستند که هم کسب‌وکار خود را مدیریت می‌کنند و هم از خطا و دزدی دور هستند، این یکی از برکاتی است که اهل دعا بودن برای انسان دارد (خمنی، ۱۳۹۲: ۱۵۰).

ابن سینا در بیان لطیفی توصیه می‌کنند دیگران را نیز دعا کن تا با این کار رحمت خدا گسترده شود و دیگران نیز تحت سفره رحمت خدا قرار گیرند (ابن سینا، ۱۴۰۳.ه.ق: ۳۲۸/۳). سفارش‌های بسیاری شده که انسان در نماز شب حداقل چهل نفر از مؤمنان را دعا کند که سبب می‌شود در روز هم در فکر حل مسائل و مشکلات دیگران باشد. هرچه به دعا عمومیت داده شود، اجابت آن نیز حتمی خواهد بود (جوادی آملی، ۱۳۸۸.ب: ۲۲۹). به صورت کلی، سفارش زیادی شده که انسان در دعاهايش همه را یاد کند و از خیر و رحمت خدا بهره‌مند کند. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «هرگاه یکی از شما دعا می‌کند همه را دعا نماید؛ زیرا در این صورت به اجابت نزدیک‌تر است»^۲ (کلینی، ۱۴۰۷.ه.ق: ۴۸۷/۲). در این زمینه، نقل قولی از علامه طباطبائی، به‌خوبی این مفهوم را روشن می‌سازد. ایشان در مواجهه با دعای شخصی یکی از شاگردان خود، متذکر می‌شوند که «از زمانی که خودم را شناختم، هیچ‌گاه دعای شخصی برای خودم نکردم، بلکه دعايم همیشه عام بوده است». این بیان مختصر اما ژرف، بر اهمیت دعا برای سعادت و آرامش دیگران تأکید دارد و بر این نکته اشاره می‌کند که انسان ره‌یافته به معرفت حقیقی، دغدغه‌ای فراتر از نیازهای فردی خود دارد (حسن‌زاده آملی، ۱۳۹۲: ۶۲۱-۶۲۲). تمام این‌ها حکایت از اهمیت مسئولیت‌پذیری و احساس تکلیف نسبت به سایر انسان‌ها دارد.

۱- مَنْ قَدَّمَ أَرْبَعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ثُمَّ دَعَا اسْتُجِيبَ لَهُ.

۲- إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلْيَعِمْ فَإِنَّهُ أَوْجِبُ لِلدُّعَاءِ.

۲-۶-۲. افزایش حس نوع دوستی: بدون شک یکی از کارکردهای دعا ایجاد حس

همگرایی و نوع دوستی است. دعا کردن موجب افزایش حس محبت نسبت به دیگران می شود و این مسئله در روایات اسلامی نیز به وفور قابل مشاهده است. در بسیاری از روایات توصیه شده انسان برای دیگران دعا کند و حتی آن ها را بر دعا برای خود نیز مقدم دارد.

دعا برای دیگران نه تنها موجب خیر رساندن به آن ها و ایجاد احساس همدلی می شود، بلکه در زندگی خود شخص دعاکننده نیز برکات و تأثیرات فراوانی دارد. امام باقر (ع) می فرماید: «دعایی که زودتر از همه به اجابت می رسد، دعایی است که برادر (مؤمن) در غیاب برادرش می کند. چون ابتدا برای برادرش دعا کند، فرشته ای که بر او گماشته شده است، گوید: آمین، تو را نیز دو چندان آن باد»^۱ (کلینی، ۱۴۰۷ ه.ق: ۵۰۷/۲).

دعاکننده در فرایند نیایش، نه تنها به دنبال برقراری ارتباط با خداوند است، بلکه می کوشد صفات الهی را در وجود خود پرورش دهد. هنگامی که انسان در دعای خود از خداوند درخواست مهربانی، گذشت و رحمت می کند، به طور ناخودآگاه در مسیر همانندسازی با این صفات قرار می گیرد. در حقیقت، دعاکننده تلاش دارد همان طور که خداوند را به ویژگی هایی چون عطف و بخشندگی متصف می داند، خود نیز در تعامل با دیگران مهربان و بخشنده باشد. این فرایند معنوی، فرد را از خودمحوری دور می کند و به سمت نگرشی خیرخواهانه و انسان دوستانه سوق می دهد (مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ۴۱).

دعا برای دیگران برخی صفات نظیر خودخواهی و نفع پرستی را نیز از انسان دور می کند. انسانی که برای سایرین دعا می کند، جدا از احساس مسئولیتی که در قبال آن ها دارد، فقط به دنبال نفع و بهره مندی خود نیست، بلکه خیر و نفع سایرین را نیز طلب می کند. چنین انسانی خود را از خودپرستی و البته حسادت ایمن نگه می دارد. کسی که در غیاب برادرش به دعای او می پردازد تا جایی که امکان دارد در رفع حاجت او نیز قدم برمی دارد. این عمل موجب افزایش عاطفه انسان نسبت به دیگران می شود و همچنین موجب حس دلگرمی دیگران نیز می شود؛ زیرا می دانند شخصی به مشکل آن ها اهمیت می دهد و برای رفع حاجت آن ها دعا می کند. بنابراین، دعا نه تنها عملی فردی برای کسب حاجات شخصی است، بلکه ابزاری تربیتی است که به انسان می آموزد با دیگران مهربان تر، شکیاتر و نوع دوست تر باشد و از این طریق جامعه ای مبتنی بر همدلی و اخلاق مداری ایجاد کند.

۱- أَسْرَعُ الدُّعَاءِ تَجَاوِبًا دَعَاءُ الْأَخِ لِأَخِيهِ بَطْنِ الْغَيْبِ، يَبْدَأُ بِالدُّعَاءِ لِأَخِيهِ فَيَقُولُ لَهُ مَلِكُ مُوَكَّلٌ بِهِ: آمِينَ، وَ لَكَ مِثْلُهُ

این الگوی رفتاری در سرتاسر زندگی ائمه نیز قابل مشاهده است تا جایی که مشاهده می‌شود امام سجاد (ع) در صحیفه سجادیه، خویشان و همسایگان و مرزداران را مورد توجه قرار داده‌اند و درخواست برای آنان را بر خود مقدم داشتند.

نتیجه‌گیری

ارزش و جایگاه دعا به‌عنوان یکی از مهمترین آموزه‌های دینی و کلیدی‌ترین حلقه اتصال بنده به پروردگار غیرقابل انکار است. هدف پژوهش حاضر بذل کوششی در جهت تبیین ارزشمندی، فایده و کارکرد دعا در زندگی انسان و نقش آن در بهبود رابطه انسان با خدا و بندگان دیگر از منظری فلسفی بود. در این پژوهش با مراجعه به آثار فلسفه اسلامی معاصر، شش رویکرد برای تبیین آثار و فواید مترتب بر دعا احصاء شد و مورد بررسی قرار گرفت. این رویکردها عبارتند از: معرفتی، رابطه خدا و بنده، نظام اسباب و علل، فردی، اخلاقی و اجتماعی. در مجموع، دعا دارای خیرات مختلفی است که هرکدام می‌تواند تبیینی فلسفی و توجیهی عقلی برای ارزشمندی، فایده‌مندی و تأثیر دعا در زندگی انسان به شمار رود. برخی از این خیرات از قبیل ارزش ذاتی دعا، اساساً بدون دعا قابل دستیابی نیست و اگر دعا نبود، انسان‌ها از ارزش ذاتی دعا محروم می‌ماندند. برخی خیرات نیز به‌واسطه دعا راحت‌تر حاصل می‌شوند: به‌عنوان مثال، توجه قلبی به خداوند و درک نیاز و بندگی نسبت به او از جمله خیراتی است که انسان هنگام دعا اهتمام و درک بیشتری به آن دارد، در صورتی که در سایر اعمال دینی ممکن است انسان از این میزان توجه غافل باشد. از طرفی نظام عالم بر پایه علل و قوانینی شکل گرفته که مربوط به نحوه آفرینش جهان است و یکی از این علل دعا است. تمام نعمات و خیراتی که انسان در زندگی به دست می‌آورد، معلول اسبابی از قبیل کار و تلاش است؛ ازاین‌رو، دعا نیز یکی از علت‌هایی است که انسان می‌تواند از آن بهره‌برد تا خیراتی را کسب کند و یا راه رسیدن به نعمات را آسان گرداند. هم‌چنین دعا راهی است برای تقویت حس مشترک انسانی و افزایش حس مسئولیت‌پذیری انسان در برابر سایر هم‌نوعانش. دستاوردهای پژوهش نشان می‌دهد جایگاه بلند دعا در آموزه‌های وحیانی از پشتوانه‌ای مستحکم در اندیشه فلسفی برخوردار است.

فهرست منابع :

- قرآن کریم. مترجم: انصاریان، حسین.
- صحیفه سجادیه
- ابن سینا، حسین بن عبدالله. (۱۴۰۳ ه.ق). **شرح الإشارات والتنبيهات للطوسي**. شارح: قطب الدین رازی، محمد بن محمد. نصیر الدین طوسی، محمد بن محمد. قم: دفتر نشر کتاب.
- (بی تا). **رسائل ابن سینا**. قم: انتشارات بیدار.
- (۱۳۷۹). **التعلیقات**. قم: دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ ۴.
- ابن فارس، احمد بن فارس. (۱۴۰۴ ه.ق). **معجم مقاییس اللغة**. محقق: هارون، محمد. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ ه.ق). **لسان العرب**. محقق: میردامادی، جلال الدین. بیروت: دار صادر.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۸ الف). **تسنیم**. محقق: حسن واعظی. قم: اسراء.
- (۱۳۸۵). **سروش هدایت**. قم: اسراء.
- (۱۳۸۸ ب). **حکمت عبادات**. محقق: شفیعی، حسین، قم: اسراء.
- جهانی پور، یاسر. (۱۳۹۷). **شرح و تحلیل عرفانی تفسیر سوره حمد امام خمینی**. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- حسن زاده آملی، حسن. (۱۳۹۵). **الصحيفة الزبرجدية في كلمات سجادية**. قم: الف. لام. میم.
- (۱۳۸۵). **نور علی نور**. قم: الف. لام. میم.
- (۱۳۹۲). **هزار و یک نکته**. قم: مرکز نشر فرهنگی رجاء.
- خمینی، روح الله. (۱۳۷۸ الف). **آداب الصلاة**. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
- (۱۳۹۲). **تفسیر سوره ی حمد**. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
- (۱۳۷۶). **شرح دعای سحر**. مترجم: فهری زنجانی، احمد. مصحح: استادولی، حسین. ۱۳۹۱، تهران: نشر تربت.
- (۱۳۷۸ ب). **صحیفه ی امام**. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
- (۱۳۸۹). **عدل الهی از دیدگاه امام خمینی**. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
- سبحانی نیا، محمد (۱۳۹۰). «آثار تربیتی و روان شناختی دعا». **مطالعات فقه تربیتی**، ش ۱۵، صص ۴۴-۷۱.
- شجاعی، محمدصادق. (۱۳۸۷). **توکل به خدا راهی به سوی حرمت خود**. قم: مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- صدر المتألهین، محمد بن ابراهیم. (۱۹۸۱). **الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه**. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- طباطبایی، محمد حسین. (۱۳۷۴). **تفسیر المیزان**. مترجم: سید محمد باقر موسوی همدانی. قم: انتشارات اسلامی.
- قمی، عباس. (۱۳۹۹). **مفاتیح الجنان**. مترجم: الهی قمشاهی، تهران: انتشارات پیام عدالت.
- قمی، فاطمه. (۱۳۹۷). **رابطه دعا و کمال از منظر قرآن، روایات و فلسفه**. تهران: جامعه المصطفی العالمیه.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ ه.ق). **الکافی**. محقق/مصحح: غفاری، علی اکبر؛ آخوندی، محمد. تهران: دارالکتب الإسلامیه.

- لاهیجی، محمد جعفر بن محمد صادق. (۱۳۸۶). **شرح المشاعر ملا صدرا**. مصحح: آشتیانی، جلال الدین. قم: بوستان کتاب قم.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی. (۱۴۰۳ ه.ق). **بحار الأنوار**. بیروت: دار إحیا.
- محمودی، ایوب؛ نوروزی، رضا علی (بهار و تابستان ۱۳۹۰). «بررسی آداب و شرایط دعا و پیامدهای تربیتی آن». مجله پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ش. ۱۱، صص ۶۱-۸۶.
- مصباح یزدی، محمد تقی. (۱۳۹۱). **اخلاق در قرآن**. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).
- ----- (۱۳۹۹). **آیین پرواز**. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).
- ----- (۱۳۸۲). **بر درگاه دوست**. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).
- ----- (۱۳۹۴). **پند جاوید**. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).
- ----- (۱۳۹۶). **ره توشه**. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).
- ----- (۱۳۸۴). **یاد او**. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).
- مطهری، مرتضی. (۱۴۰۲ الف). **آشنایی با قرآن**. تهران: صدرا.
- ----- (۱۴۰۲ ب). **انسان و سرنوشت**. تهران: صدرا.
- ----- (۱۴۰۲ ج). **بیست گفتار**. تهران: صدرا.
- ----- (۱۳۷۵). **مجموعه آثار شهید مطهری**. تهران: صدرا.
- ----- (۱۳۹۳). **یادداشت های استاد مطهری**. تهران: صدرا.
- مولوی، جلال الدین محمد بن محمد. (۱۳۸۶). **مثنوی معنوی**. تهران: انتشارات اردی بهشت

